

LA CRISI FINANCERA ROMANA DELS ANYS 216/215 A.C. I ELS SEUS EFECTES EN ELS MECANISMES D'APROVISIONAMENT DELS EXÈRCITS ESCIPIÒNICS A LA PENÍNSULA IBÈRICA DURANT LA II GUERRA PÚNICA.

TONI ÑACO¹

Les notícies sobre les penúries econòmiques que passaren Publi i Gneus Corneli Escipió durant el bienni 216-215 a.C. són especialment transcendents per a la història dels primers anys de la intervenció romana a la Península Ibèrica en la II Guerra Púnica. Cal tenir present que per a aquelles dates ja no disposem de dades sobre l'enviament des de Roma de combois d'aprovisionament i de tropes, com es demostra perfectament en les notícies que Titus Livi ens proporciona sobre del contingut d'una famosa carta dels Escipions al Senat (Liv.XXIII,48,4ss.). El cert és que amb posterioritat a la gran derrota romana de *Cannae* (216 a.C.) entrem en una situació de crisi financera a tots els nivells que pràcticament buida l'erari de la mateixa ciutat de Roma, i que té com a conseqüència immediata l'impediment d'auxiliar de forma continuada els exèrcits escipiònics operatius a

¹ Becari del programa F.I.-U.A.B. integrat dins el projecte DGICYT: PB93-0868, titulat *Catastros y espacio social del poder en la Hispania romana*. Universitat Autònoma de Barcelona

Hispania². Aquest fet coincideix en un moment en el qual les autoritats cartagineses van decidir reforçar els seus efectius a la Península Ibèrica per intentar aprovisionar des d'aquesta zona els exèrcits annibàlics, en plena eufòria després d'algunes derrotes romanes a Itàlia.

Sembla que els problemes de liquiditat de la hisenda romana eren molt importants, probablement a causa que la gran quantitat de nous reclutaments de ciutadans per als exèrcits havia ocasionat una minva significativa en el nombre de contribuents potencials del *tributum ex censu*, l'impost directe i extraordinari per a les despeses militars que es pagava censitàriament i quasi ininterrompudament des del setge a la ciutat de Veies. Fins i tot el Senat va haver de recórrer als emprèstits i donacions del seu fidel aliat Hieró II, el rei hel·lenístic de Siracusa que ja havia prestat auxili de tota mena a Roma durant la I Guerra Púnica. Precisament, en el moment de finalitzar aquest darrer conflicte, al 241 a.C., Hieró va poder seguir conservant el control sobre el regne de Siracusa. Al 227 a.C., l'any en què foren enviats per primer cop pretors a la Sicília occidental i a Sardenya, la seva independència fou respectada de nou per Roma, quedant així Siracusa fora de l'àmbit provincial. Ja amb Anníbal a Itàlia, Hieró va contribuir en diverses ocasions com a aliat en ajut de les tropes romanes a Sicília, sobretot amb l'enviament de gra i abundants quantitats de metall preciós. Concretament, va enviar-hi tropes, possiblement en virtut del mateix *foedus* que uniria ambdues parts. Al 217 a.C. consistirien en 500 cretencs i 1000 infants lleugers (Pol.III,75,7) i l'any següent, 1.000 homes més (Liv.XXII,37,7), a més d'algunes naus i cereals amb què Hieró va *obsequiar* el seu aliat³. Aquesta aliança amb Hieró es trencaria amb la mort del mateix rei, al 215 a.C. El seu successor, Jeroni, va arribar a un acord amb els cartaginesos i va rebel·lar-se immediatament després contra Roma. La defecció de Siracusa va acabar al 211 a.C. quan M. Claudi Marcel va conquerir aquesta ciutat i la va incorporar a la renovada *provincia* romana de Sicília.

Molt més rellevants per a la correcta interpretació en clau hispànica de la carta dels Escipions de l'any 215 a.C són els fets que tenen lloc l'any

² NICOLET, C., "À propos du *tributum* romain: impôt de quotité ou de répartition?", *Armées et fiscalité dans le monde antique*, CNRS, París, 1977, p. 107-133, esp. p. 123 ss.; BRUNT, P.A., *Italian Manpower. 225BC-AD14*, Oxford (1971), 1987, p. 417-422;

³ ECKSTEIN, A.M., "*Unicum subsidium populi Romani: Hiero II and Rome, 263BC-215 BC*", *Chiron*, Band 10, 1980, p. 183-203, esp. p. 197-199.

anterior a Sardenya i Sicília, i concretament les cartes que els respectius governadors enviaren al Senat per queixar-se de la manca de liquiditat i de provisions. Així, el propretor de Sicília, Titus Otacilius, relata que les tripulacions de les naus i especialment les tropes que duia el pretor Publi Furius havien arribat a l'illa devent-los encara la paga i l'avituallament. En la mateixa carta al Senat, demanava, a part d'un nou pretor, que li enviesin *militi ac navalibus sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari neque unde detur esse* (Liv.XXIII,21,2-3)⁴. D'altra banda, la carta del propretor de Sardenya, Aulus Cornelius Mammula, demanava també *de stipendio frumentoque* (Liv.XXIII,21,4). La resposta del Senat, malgrat els esforços diplomàtics dels respectius propretors, va ser decebedora, ja que, en una frase un tant enigmàtica i polèmica, els anunciava que no hi havia res per enviar en l'erari de Roma, i els recomanava que cerquessin per altres vies tot allò que els mancava: *Responsum utrique non esse unde mitteretur, iussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere* (Liv.XXIII,21,4-5)⁵.

Efectivament, Livi ens relata aquests fets en uns textos que han provocat interpretacions històriques polèmiques, fins i tot en l'àmbit dels numismates, especialment en el moment d'analitzar algunes de les hipotètiques solucions adoptades pels diversos comandants. T. Otacilius va enviar legats al rei Hieró de Siracusa, el qual de nou va donar mostres de la seva actitud filoromana enviant *frumentum* i *stipendium* sense especificar, però, ni la forma ni les condicions en què ho feia: *in stipendium quanti argenti opus fuit et sex mensum frumentum accepit* (Liv.XXIII,21,5)⁶. Sembla, però, que les aportacions de Hieró eren en principi quelcom semblant a un préstec, especialment si tenim present que més endavant Livi esmenta el pagament d'unes determinades quantitats de diners destinades a satisfer els

⁴ Traducció castellana de VILLAR VIDAL, J.A., *Tito Livio. Historia de Roma desde su fundación*, Biblioteca Clásica Gredos (1993): *a los soldados y a la marinería no se les daban en la fecha que correspondía ni la paga ni el trigo, y tampoco había de dónde sacarlos*.

⁵ Traducció de l'Editorial Gredos (1993): *Se les respondió a ambos que no había de dónde sacar el envío y se les recomendó que vieran la manera de atender por sí mismos a las necesidades de sus flotas y tropas*.

⁶ Traducció de l'Editorial Gredos (1993): *y recibió la plata que precisaba para la paga, así como trigo para seis meses*. El subratllat és nostre, per indicar que el traductor usa el mot *plata*, quan en la traducció de MOORE, F.G., *Livy*, de l'Edició Loeb, 1984 (1940): *and received what money was needed for pay, and grain for six months*, el corresponent traductor usa el mot *money*, diner sense més especificacions, en una altra accepció del mot *argentum*.

deutes amb el rei de Siracusa: *ut redderetur Hieroni regi* (Liv.XXIII, 38,12-13)⁷. Finalment, però, el Senat va haver de destinar aquests fons a altres afers. De tota manera, sabem que en aquell moment Hieró va enviar de nou un altre carregament de blat i provisions. Òbviament, els termes del suposat préstec foren incomplerts per Roma, si és que mai havia pensat retornar-lo al seu aliat. Tot i això, Siracusa tornà a demostrar la seva fidelitat i, al mateix temps, la seva supeditació pràcticament total a la política exterior i financera de Roma. El propretor de Sardenya, en canvi, va decidir acudir a les que Livi anomena *ciutats aliades* de la mateixa illa que, d'aquesta manera, haurien contribuït generosament a la causa romana (Liv.XXIII,21,6), en una frase carregada d'eufemismes. En primer lloc, hem de tenir present que Sardenya era *de iure* una *provincia* romana des de feia més de dues dècades i, per tant, Roma tenia tot el dret d'exigir a les comunitats sardes allò que li convingués, fins i tot extorquint-les si calia, per obtenir recursos de forma immediata, en virtut del dret de conquesta i del fet que hi enviava regularment pretors o procònsols *cum imperio*.

Cap d'aquestes notícies sobre exaccions o préstecs, provinents de les primeres *provinciae* romanes legalment constituïdes com eren Sicília o Sardenya, no ens explica que els recursos obtinguts tinguessin el seu origen en un flux regular de contribucions fiscals establertes per les respectives *leges provinciarum*, si és que aquestes havien estat ja dotades o si ho estarien mai. Més aviat, en un passatge on Livi fa referència a la situació general de crisi financera de l'erari de l'any 215 a.C. per justificar la dificultat d'enviar el *stipendium* a Hispània, posa l'exemple d'aquestes *provinciae* qualificant-les de territoris netament productors i al servei total de les necessitats de la metròpoli. Segons aquesta definició, aquests territoris foren qualificats com a *vectigales* en un moment anterior al començament del conflicte: *quae ante bellum vectigales fuissent* (Liv.XXIII,48,7). Probablement hauríem d'interpretar el mot *vectigalis* en aquest cas com un mer adjectiu que qualifica precisament aquests territoris sotmesos a Roma i dels quals podia per dret de conquesta extreure rendes diverses, probablement agràries si considerem les notícies que coneixem d'èpoques posteriors sobre la seva riquesa cerealícola, tot i que sembla que es dedueix de la imprecisió terminològica que el sistema decumanal encara no havia estat

⁷ ECKSTEIN, A.M., (1980), "*Unicum subsidium...*", citat, esp. p. 198-199.

posat en pràctica a Sicília, i que les exaccions conegudes no passarien de ser accions extraordinàries⁸. En aquells moments de dificultats financeres, però, el text continua, aquestes *provinciae* a penes podien alimentar les tropes romanes que hi estaven establertes, *vix praesides provinciarum exercitus alere* (Liv.XXIII,48,7) confirmant-se així que l'activitat productiva de les dues illes s'havia orientat a l'aprovisionament dels exèrcits. Ja havíem esmentat anteriorment que el sistema fiscal imposat sobre aquests territoris de forma regular, i que en el cas de Sicília serà descrit per Ciceró el 70 a.C. en el seu discurs *In Verrem*, difícilment estaria funcionant en aquests moments, sinó que hauria estat establert en un moment imprecís entre el final de la II Guerra Púnica, que és quan la *provincia* de Sicília es dota de la totalitat del seu territori insular, i alguns decennis abans del discurs de Ciceró. Sovint s'ha emplaçat prop del 132 a.C., any de la redacció de la *Lex Rupilia*, una veritable *lex provinciae* per a Sicília, i un moment probablement idoni, malgrat que no es pugui comprovar⁹. Així, les actuacions romanes que se'ns descriuen en els passatges de Titus Livi caldria qualificar-les de caràcter extraordinari i estretament relacionades amb el desenvolupament del conflicte. Això sembla que contradiu aquells que creuen que sobre aquests territoris, pel sol fet d'haver esdevingut *provinciae*, se'ls aplicava

⁸ Un exemple d'aquesta imprecisió terminològica la trobem en una referència, datada al 216 a.C., sobre l'antiga derrota de Cartago en la I Guerra Púnica a Sardenya i Sicília, cosa que obligà la potència púnica a abandonar aquests territoris *et vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt* (Liv.XXII,54,11), i en traducció de l'Editorial Gredos: *y a partir de entonces consintieron en convertirse en tributarios y estipendiarios*; sense aclarir-se les condicions exactes que això comportava. Sabem, però, que Cartago no va perdre la sobirania política, tot i que va haver d'afrontar importants indemnitzacions de guerra. Molt probablement, aquests qualificatius signifiquin tan sols un determinat grau de dependència, més que l'exacció de contribucions específiques. Un altre exemple d'aquest sentit específic del terme el podem trobar a Liv.XXXI,29,7 i, també, en la repetició de la fórmula abans exposada: *et vectigalem ac stipendiariam Italiam Africae facerent* (Liv.XXIV,47,6), i en traducció de l'Editorial Gredos: *y tratasen de hacer a Italia tributaria y estipendiaria de África*.

⁹ Hi ha una amplíssima bibliografia sobre el cas sicilià. Bàsic: CARCOPINO, J., *La Loi d'Hieron et les Romains*, Paris 1914; i també, PRITCHARD, R.T., "Cicero and the Lex Hieronica", *Historia*, XIX, 1970, p. 352-368; MARINO, R., "Levino e la formula provinciale in Sicilia", *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino*, Nàpols, 1984, p. 1083-1094; CLEMENTE, G., "Sicily and Rome: the Impact of Empire on a Roman Province", *Forms of control and subordination in Antiquity*, Leiden, 1988, p. 105-120; NICOLET, C., "Dîmes de Sicile, d'Asie et d'ailleurs", *Le ravitaillement en blé de Rome et des centres urbains des débuts de la République jusqu'au Haut Empire. Actes du colloque international de Naples (1991)*, Nàpols-Roma, 1994, p. 215-229. A Sardenya, la situació era insostenible també com a conseqüència de la pràctica romana d'extorsió general dels recursos de l'illa, cosa que va alimentar la revolta d'Hampicora. DYSON, S.L., "The Roman frontier in Sardinia and Corsica", *The creation of the Roman Frontier*, Princeton, 1985, p. 237-269, esp. p. 251 ss.

un sistema fiscal de caràcter regular, organitzat per l'oficina del pretor i requerit amb periodicitat anual. Livi, però, per al cas d'Hispania, especifica que la desesperació dels Escipions per la manca de recursos regulars fou allò que els obligà a enviar la carta al Senat. Ens atreviríem a dir que la mateixa desesperació segurament dominava els ànims dels propietaris de Sardenya i Sicília.

M. Crawford creu que no es pot interpretar el passatge anterior com un eventual permís del Senat als diferents propietaris per encunyar moneda per pagar les seves tropes, obviant altres possibles instruments que no impliquessin necessàriament l'emissió *in situ*, com el metall en brut o manufacturat, o les seques locals. Després del 211 a.C. aquest procés s'invertirà i Roma encunyarà plata i or a Sicília¹⁰. A més, també caldria pensar que aquesta plata, no necessàriament encunyada com sembla que es desprèn de les paraules una mica ambigües del mateix Livi per al 215 a.C., podria haver servit tan sols per avançar el cobrament d'un percentatge del *stipendium* degut. Així s'hauria aconseguit tranquil·litzar les tropes, probablement prometent-los també un accés més quantitatiu al repartiment del botí, que ja en aquells moments s'havia convertit en la font més segura i ràpida d'aprovisionament de riquesa per a un exèrcit milicià i no professional com era el romà.

En el cas de Sardenya, el propietari Cornelius Mammula probablement va pressionar i extorquir les ciutats sardes per tal d'aconseguir metalls preciosos i també gra per pagar i alimentar les seves tropes, cosa que hauria pogut fàcilment encendre la flama de la revolta dels sards si Cartago finalment hagués aconseguit penetrar a l'illa. Livi narra aquests fets d'una forma tan aparentment explícita com sorprenent, desemmascarant finalment la realitat del tracte romà amb els seus suposats *aliats* sards, als quals el pretor hauria exigut l'ajuda que el Senat no li havia pogut enviar: *ad hoc fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperii Romani, et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum; gravi tributo et conlatione iniqua fru-*

¹⁰ CRAWFORD, M.H., *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974, p. 67-82 i 604.

menti pressos (Liv.XXIII,32,9)¹¹. Ni el text de Livi no és suficientment explícit, ni l'evidència numismàtica suficientment detallada per poder demostrar que efectivament el propretor de Sicília féu recurs a l'encunyació d'alguna emissió de moneda romana sota la seva pròpia responsabilitat, malgrat comptar, com sembla que es dedueix de les paraules de M. Crawford, del permís implícit del Senat per fer-ho, i encara que aquesta no fos una de les seves atribucions constitucionals. Al mateix temps, tampoc no queda gens clar que el propretor de Sardenya, a través de les exaccions sobre les ciutats sardes, creés les seves pròpies emissions, sinó que, molt probablement, obtingué allò que necessitava pressionant directament les ciutats provincials, estalviant-se així l'encunyació de moneda.

En el mateix any que tenien lloc els fets anteriorment descrits a Sicília i Sardenya, la crisi financera afectava directament la mateixa Roma i els seus contribuents, als quals la pressió fiscal començava a ofegar (Liv.XXIII,48,7ss.). Precisament, un altre exemple de la diversitat de recursos financers amb què el Senat preveia resoldre la crisi de líquid que l'amenaçava, i que li impedia satisfer les necessitats de soldada i manteniment, el recull també Titus Livi. Aquest esmenta que al 215 a.C. el Senat es veié obligat a utilitzar tots els recursos provinents de la recaptació del *tributum ex censu* d'aquell any per pagar els deutes ocasionats per les despeses militars de l'any anterior, en un fet que sembla que es repetirà sovint fins ben entrat el segle II a.C., cosa que demostra de forma clara el greu que l'economia romana i italiana van haver de pagar per mantenir els

¹¹ Traducció de l'Editorial Gredos: *los sardos, por otra parte, estaban ya cansados de la larga duración de su sometimiento a Roma, y el año anterior se había ejercido sobre ellos una dominación cruel y codiciosa, abrumándolos con gravosos impuestos y con una desmedida contribución de trigo*. MARCHETTI, P., *Histoire économique de la deuxième guerre punique*, Brussel·les, 1978, p. 344; MELONI, P., "La provincia romana di Sardegna. I. I secoli I-III", *A.N.R.W.*, II, 11.1, 1988, p. 451-490, esp. p. 451-460. Una síntesi recent sobre l'influx fenici previ: BERNARDINI, P., "La Sardegna e i fenici. Appunti sulla colonizzazione", *Rivista di Studi Fenici*, 1993, p. 23-81.

diversos fronts de lluita (Liv.XXIII,31,1-2)¹².

L'any 215 a.C. els dos Escipions enviaren des d'Hispània una carta al Senat amb tot un seguit de peticions per als seus exèrcits, que no havien estat aprovisionats des de feia pràcticament dos anys. La carta especificava, segons Titus Livi, tot allò que els mancava i, concretament, diners per a la paga, aliment i vestits dels seus exèrcits: *sed pecuniam in stipendium vestimenta que et frumentum exercitui et sociis navalibus omnia deesse* (Liv.XXIII,48,4). A continuació (48,5), en relació amb la soldada, *quod ad stipendium attineat*, i essent conscients de la delicada situació de l'erari, *si aerarium inops sit*, declaraven que estaven disposats a obtenir aquests recursos dels mateixos hispans, *se aliquam rationem in tuto quomodo ab Hispanis sumatur*, sense especificar-ho més. Tot i comprometre's a proporcionar el *stipendium* a les seves tropes, els Escipions no creuen oportú renunciar a rebre la resta de provisions, ja que representava l'única forma de mantenir intactes les seves aspiracions de controlar els cartaginesos a Hispània: *cetera utique ab Roma mittenda esse, nec aliter aut exercitum aut provinciam teneri posse* (48,5-6)¹³.

El Senat va discutir obertament la resposta que havia de donar als dos comandants, i van decidir-se finalment per l'ús del crèdit com l'única opció viable per poder garantir un mínim aprovisionament. Així, es va demanar que els arrendataris que sorgissin com a guanyadors de la licitació dels contractes s'ocupessin d'avançar les quantitats necessàries per equipar i ali-

¹² *Senatus quo die primum est in Capitolio consultus decrevit ut eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium praesens omnibus militibus daretur praeterquam qui milites ad Cannas fuissent*. I traducció de l'Edició Loeb, millor que la castellana: *The senate on the first day on which it was in session on the Capitol, decreed that a double tax should be imposed that year and the normal tax collected at once; that from it pay should be given in cash to all the soldiers except those who had been soldiers at Cannae*. De les paraules de Livi hom pot deduir que el *tributum ex censu* no només tenia caràcter extraordinari, sinó que també en moments de dificultat va ser recaptat en una taxa doble respecte a la *simplex*. L'any 187 a.C., però, Livi testimonia la devolució als ciutadans d'una part suplementària d'allò recaptat (Liv.XXXIX,5,5). NICOLET, C., "Aperçus sur la fiscalité à Rome sous la République", *KTEMA*, I, 1976, p. 187-194, esp. p. 192 ss.; *Ibid.*, "Armées et fiscalité: pour un bilan...", citat, esp. p. 438-440; GABBA, E., "Esercito e fiscalità a Roma in età repubblicana", *Armées et fiscalité...*, citat, p. 13-27, esp. p. 24 ss.; MARCHETTI, P., "À propos du tributum romain: impôt de quotité ou de répartition?", *Armées et fiscalité...*, citat, p. 107-131.

¹³ I efectivament les provisions van arribar: *Cum hi commeatus venerunt* (Liv.XXIII,49,5). "We must therefore assume that the Scipios as a last resort obtained the necessary money from their Spanish amici", ECKSTEIN, A.M., "The emergence of Post-Hannibalic Spain. 218-201 BC, *Senate and General. Individual decision-making and Roman foreign relations.264-194BC*, Berkeley, 1987, p. 187-232, p. 201-202.

mentar les tropes d'Hispània, *quo vestimenta frumentum Hispaniensi exercitui praebebenda quaeque alia opus essent navalibus sociis esset locaturus* (48,11-12)¹⁴, i se'ls va fer la promesa que els seria recompensat l'esforç tan bon punt l'erari disposés de recursos suficients. Tot seguit se'ns descriu de forma detallada el procés pel qual l'Estat va arrendar determinants serveis i les condicions imposades a les tres *societates* que es van crear conjunturalment, juntament amb allò que aquestes van exigir per complir els tractes (49,1-4)¹⁵. No sembla, però, que la funció d'aquestes *societates* anés més enllà del simple avanç del cost de les provisions. Careixem de testimonis sobre una suposada presència directa dels representants de les companyies arrendatàries en sòl hispànic. Segurament Hispània encara no era considerada per arrendataris dels *publica* com un territori amb el suficient interès i possibilitats per enviar-hi una delegació permanent. Tampoc no era viable pensar en amplis moviments dels representants de les *societates*, que probablement complirien allò acordat *strictu sensu* en la subhasta dels contractes abstenint-se de participar en l'enviament de les provisions, especialment per l'alt grau d'inseguretat que creava la situació no només d'unes poblacions preexistents un xic remotes, sinó també per la proximitat del teatre de la guerra¹⁶.

L'obligació d'aquestes companyies arrendatàries, però, tan sols sembla que seria la de proporcionar el líquid necessari per al *frumentum* i *vestimenta* de les tropes dels Escipions, o bé adquirir les provisions directament i transportar-les fins a la Península. Res no sabem dels mecanismes utilitzats pels comandants per obtenir el *stipendium* necessari per pagar els exercits, en el cas força improbable que aquests haguessin de cobrar la totalitat de la soldada durant els anys que restaven a la Península i, també, en

¹⁴ Traducció de l'Editorial Gredos: *efectuar la adjudicació del suministro de ropas y trigo para el ejército de Hispania, así como todo lo necesario para las tripulaciones de sus naves.*

¹⁵ NICOLET, C., "Polybius VI,17,4 and the composition of the *Societates Publicanorum*", *Irish Jurist*, 1971, p. 163-176, esp. p. 171; BADIÀN, E., *Publicans and Sinners*, Otago, 1972, esp. p. 21 ss.; CIMMA, M.R., *Ricerche sulle società di publicani*, Milà, 1981, esp. p. 6 ss. i 48 ss.; MUÑIZ, J., *El sistema fiscal en la España romana*, Saragossa, 1982, esp. p. 36-37.

¹⁶ MARCO SIMON, F., "Esclavitud y servidumbre en la conquista de Hispania. I. 237-83 a.C.", *Estudios*, III, Saragossa, 1977, p. 87-103, esp. p. 95 ss.; MUÑIZ, J., "El abastecimiento al ejército romano durante la conquista de Hispania", *Habis*, IX, 1978, p. 243-254, esp. p. 246-247; *contra*. GARCIA Y BELLIDO, A., "Los mercatores, negotiatores y publicani como vehículos de romanización en la España romana preimperial", *Hispania*, 1966, XXVI, p. 497-512, esp. p. 498;

cas que les quantitats degudes fossin saldades majoritàriament en moneda, cosa també poc probable a causa de l'origen depredatori de la major part de la riquesa aconseguida en campanya. La quantitat avançada per les *societates* podria pujar als 2 milions de denaris, malgrat que no tenim gaires detalls sobre els mecanismes pels quals haurien arribat als destinataris¹⁷. Segons les paraules de Titus Livi (XXIII,48,5), els dos Escipions es van comprometre a fer-se càrrec del pagament del *stipendium* de les seves tropes. En un moment tan remot no sembla viable, però, preveure el pagament d'aquest *stipendium* legionari amb moneda pròpiament romana, ja que el seu flux en direcció a la Península sembla insignificant des d'un punt de vista estrictament numismàtic. Al mateix temps, la moneda que podia haver estat utilitzada segons alguns investigadors per finançar les despeses militars romanes a la Península, les dracmes emporitanes, no viatgen de forma massiva a Itàlia com caldria suposar si fossin part del *stipendium*¹⁸. Tampoc no creiem que la decisió del Senat impliqués l'establiment d'un sistema fiscal regular a Hispània, poc probable en un moment en què territoris convertits ja en *provinciae* com Sardenya o Sicília encara no en tenien¹⁹.

Segons A.M. Eckstein, els fets anteriorment descrits demostrarien la debilitat general de la posició dels Escipions a la zona, ja que en comptes de cercar els recursos entre els aliats indígenes prefereixen consultar el Senat. Només quan aquest els contesti negativament es veuran obligats a recórrer als hispans per obtenir líquid, tot i que no coneixem si aquests pac-

¹⁷ BADIAN, E., *Publicans and Sinners...*, citat, p. 22; MUÑIZ, J., *El sistema fiscal...*, citat, p. 37. La majoria d'aquests càlculs, però, es basen en el manteniment d'algunes constants com el sou legionari, el preu dels productes alimentaris o fins i tot el nombre de soldats que integren una legió, que no sempre resten constants o que, en tot cas, ben coneguts per una data determinada, s'extrapolen per a la resta del període.

¹⁸ VILLARONGA, L., "Necesidades financieras en la Península Ibérica, durante la Segunda Guerra Púnica y primeros levantamientos de los íberos", *Nummus*, 1981-1983, p. 119-153, esp. p.139 ss.; RIPOLLES, P.P., "Los hallazgos de moneda romano-republicana en la Tarraconense Mediterránea y las Baleares", *Itálica*, XVII, 1984, p.91-126, esp. p.98.

¹⁹ La majoria d'historiadors proposen dates com el 206 o 197-195 a.C.: MUÑIZ, J., *El sistema fiscal...*, citat, p. 34 ss. Nosaltres, però,ensem que les accions de tipus depredatori del període no representen una veritable política *fiscal* de tipus estrictament regular: AGUILAR, M.A., ÑACO, T., "Fiscalidad romana y la aparición de la moneda ibérica en Hispania. I. Período protoprovincial. 206-195 a.C.", *La moneda hispánica: ciudad y territorio. I Congreso Peninsular de Numismática Antigua*, (Madrid, CSIC, Noviembre, 1994), (en premsa).

tes contenien ja algunes clàusules al respecte d'això²⁰. L'estudi detallat de les emissions romanes del període ha fet assenyalar a M.P. García-Bellido la possibilitat que els dos Escipions utilitzessin seques peninsulars per a l'emissió de victoriats romans, i més concretament tres sèries que aquesta investigadora data de prop del 214 a.C. La seva finalitat seria el finançament dels *stipendia* deguts pels Escipions als seus exèrcits, fet aquest que compensaria la manca de flux de numerari romà que hom pot observar en els atresoraments datats en el període de la II Guerra Púnica i que, a més, podria explicar la decisió del Senat de 215 a.C. de no facilitar directament el *stipendium* de les tropes. La resposta del Senat de subministrar *frumentum* i *vestimenta* i, en canvi, no el *stipendium* és interpretat per García-Bellido com que hi anava implícit el dret d'encunyar algunes emissions de moneda romana de plata, victoriats, i sota la responsabilitat directa dels mateixos comandants, tot i ser històricament discutible segons ja hem vist²¹.

Només, per tant, pensar en una particular conjuntura de crisi financera de l'Estat permetria preveure la possibilitat d'una acció clarament excepcional com la de l'encunyació de moneda romana fora d'Itàlia. García-Bellido basa part de la seva argumentació en el paral·lel exposat per M. Crawford sobre les reclamacions dels propietaris de Sardenya i Sicília l'any 216 a.C., a les quals el Senat també hauria respost en el sentit que fossin els comandants respectius els que s'ocupessin de cercar els recursos per pagar les tropes. En aquest cas, però, Crawford nega que això significués l'atorgament del dret d'encunyació, o com a mínim ho hega per al propietari Mammula. Aquest autor és, d'altra banda, molt explícit en el moment de referir-se a la poca moneda romana arribada des de Roma o emesa directament a la Península Ibèrica, cosa que també es demostra amb la manca de circulació de moneda romana amb assiduitat durant prop d'un segle en aquesta regió, essent en conseqüència molt difícil demostrar aquesta supo-

²⁰ ECKSTEIN, A.M., "The Emergence of Post-Hannibalic...", citat, p. 202.

²¹ GARCÍA-BELLIDO, M.P., "El proceso de monetización en el Levante y Sur hispánico durante la Segunda Guerra Púnica", UNTERMANN, J., VILLAR, F., (eds.), *Lengua y cultura en la Hispania prerromana*, Salamanca, 1993, p. 317-347, esp. p. 331, n. 31.

sada autonomia financera atorgada als comandants romans pel Senat²².

Segons l'anàlisi acurada de les referències de Livi que hem proposat i sobre les quals es basava Crawford per criticar el suposat permís dels comandants de Sardenya i Sicília per encunyar les seves pròpies emissions en nom de Roma, sembla que tant els famosos préstecs d'Hieró de Siracusa com les requisicions indiscriminades sobre les poblacions indígenes en uns territoris que, cal no oblidar-ho, hem de considerar plenament integrats en l'*imperium romanum* com a *provinciae*, podrien explicar la manera com els propretors respectius aconseguirien reunir els recursos necessaris per afrontar les despeses de la soldada en moments de crisi. Aquesta situació, a més, es repetiria l'any següent amb un grau de paral·lelisme molt elevat a Hispània, tant en el planteig de la problemàtica per part del comandament com, també, en la mateixa resposta generada pel Senat. Ni l'encunyació de moneda ni el drenatge de rendes fiscals no sembla que fossin mesures preses pels comandants romans destacats a Sardenya, Sicília o Hispània per alleugerir els deutes contrets amb l'*stipendium* dels legionaris, sinó que, més aviat, hom va decidir, d'una banda, acudir als aliats més fidels com Hieró de Siracusa i, sobretot de l'altra, a l'extracció de riquesa *ad hoc* per via de les requisicions puntuals sobre les poblacions preexistents, com sembla que fou el cas d'algunes ciutats sardes i hispanes. La política escipiònica no s'allunya de la veritable *economia de guerra* a què es veien abocats els territoris sota control directe dels exèrcits romans, per tal d'aconseguir recursos per combatre en diversos fronts uns enemics cartaginesos en el moment més dolç.

²² CRAWFORD, M., *Coinage and money under the Roman Republic*, London, 1985, pàg. 88-89.